

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Fen - Edebiyat Fakültesi

LOUIS BAZIN
TÜRK MENCE

Çeviren:
Efrasiyap GEMALMAZ

Erzurum 1988

AÇIKLAMA

Türkoloji Dünyası'nın ünlü bilginlerinden olan Profesör **Louis BAZIN**'in "LE TURKMÈNE" adlı makalesini **Çagdaş Türk Lehçeleri (ÇTL)** dersini alan öğrencilerimizin yararlanması için Fransızca'dan çevirdim. Makalenin aslı, 1958 yılında basılmış olan "**Philologiae Turcicae Fundamenta (PhTF)**" adlı eserin 1. cildinin 308-317. sayfaları arasında yer almaktadır.

Tercümede yazarın ifadesine elimden geldigince sadık kalmakla beraber, örneklerin tahlilinde derslerde uyguladığımız usule mümkün olduğunca uymaya çalıştım.

Makalenin aslında, örneklerin yazımında kullanılan transliterasyon alfabesinde de yazı makinasının* imkanlarına uyarak **kolay kavranılacak** – bazı değişiklikler yapmak mecburiyetinde kaldım. Ancak orijinal transliterasyon hususunda bir fikir vermek için makalenin sonlarında yer alan metnin bir fotokopisini aynen verdim.

Eserin bütünlüğünü bozmadığımı sanarak yaptığım bu bilgin dahilindeki ufak tefek değişiklikler ve farkında olmadığım eksik ve yanlışlarım için, başta sayın yazardan, sonra da okuyuculardan özür diler; kusurlarımın iyi niyetime bağışlanacağını umarım.

Erzurum, 07.09.1988

Efrasiyap Gemalmaz

---

* -daha sonra bilgisayarın-

TÜRKMENÇE

Louis BAZIN; "Le Turkmène" PhTF, 1. c., 308-317. ss.,
Wiesbaden 1959; Çev.: Efrasiyap GEMALMAZ

1. Başlıca (önem sırasına göre, *Teke, Yomud, Ersâri, Çavdur, Sarık, Salır* vy *Salar, Gökleñ* gibi) yedi aşirete ayrılmış olan *Türkmenler* (Fransızca: *Turcomans* vy *Turkmènes*), daha çok Türkmenistan S.S.C.'nde (S.S.C.B.), İran ve Afganistan'ın kuzeyinde ve Hazar Denizi ile Amuderya arasında kümelenmişlerdir. Türkmenler, ayrıca, bu son iki devletin topraklarında ve Anadolu'da küçük göçebe grupları da teşkil etmektedir. Bunlar *Trüxmen* adı altında Hazar Denizi'nin kuzey-dogu, kuzey ve kuzey-batı kıyılarına kadar yayılırlar. Mevcutları 1939'larda S.S.C.B.'nde 812.000 civarında idi. Türkmenlerin toplam mevcudu bir milyondan fazla olmasa gerek (1939'da Türkmenistan S.S.C.'nin 1.254.000 olarak gösterilen nüfusuna bu ülkeye yerleşmiş Ruslar da dahildir.). Önceleri göçebe ve çoban olan Türkmenler, hemen tamamıyla yerleşik hayata geçmiş ve ekseriyeti çiftçi ve hayvan yetiştiricisi olmuştur.

Uzaklara serpilmiş küçük gruplar (meselâ, Anadolu ortamında erimiş Türkiye Türkmenleri) müstesna, aşiretten aşirete vy bölgeden bölgeye karşılaşılan küçük farklılıklara rağmen, Türkmenler, mütecanis ve mütemadi lengüistik bir bütünlük arzeder ve birbirleriyle doğrudan konuşarak anlaşılırlar. Azerice'ye ve Türkiye Türkçesi'ne oldukça yakın olmasıyla, bunlarla birlikte Oguz dilleri arasında yer alan Türkmençe (Bu durum Oguz asıllı oluşlarıyla ilgili gelenegi de doğrulamaktadır.) bununla beraber bu dillerden bir takım hususiyetlerle belirgin bir şekilde ayrılır. Bu hususiyetlerin en dikkati çekenini (Osmanlıca'nın ve Azerice'nin kısalttığı) müşterek Türkçe'nin uzun vokallerini, Türkmençe'nin büyük ölçüde muhafaza etmiş olmasıdır.

O halde bir Türkmen dilinden bahsetmek mümkündür. Netekim, esasta bu dil birliği, bütün Sovyet Türkmenistanı'nda (Hive bölgesinde, Hazar Denizi'nin güney-dogu kıyılarında yaşayan) Yomud'ların dialekt hususiyetleri üzerine kurulmuş tek bir edebî dilin kullanımıyla günümüzde teyidedilmiş durumdadır. Önce Arap

harfleriyle, daha sonra 1927'den 1940'a kadar Lâtin harfli bir alfabeyle yazılmış olan bu dil 1940'dan itibaren Kiril harfleriyle yazılmaktadır. Ruslar'ın Türkmenistan'da kültürel etkisi derin olup yeni (teknik, ilmî vy ideolojik) kavramları ifade etmek için Rusça'dan birçok kelime alınmıştır. Tarihî seyir içinde, Türkmençe iki mühim kültürel ve lengüistik etkiye maruz kalmıştır: Bunlardan biri, batıda Osmanlı-Azerî grubunun etkisi. diğeri de, doğuda Çagatay (Özbek) grubunun etkisidir. İslâm medeniyeti, açıkça görüleceği gibi, Türkmençe'ye bol miktarda Arapça-Farsça kelime vermiştir.

Burada mecburen Türkmençe'nin çeşitli dialektlerinin teferruatına girmeyip sadece Sovyet Türkmenistanı edebî dilini (yapısının maruf olduğunu farzettigimiz ve bu sebeple Bay Jean DENEY tarafından bu konuda yazılmış olan daha önceki bölümde bulacağımız Türkiye Türkçesi'nin edebî diliyle mukayese ederek) inceleyeceğiz. Bizim başlıca müracaat kaynaklarımız, bir taraftan, 1921'den 1955'e kadar SSCB'de Türkmençe olarak basılmış metinler üzerindeki şahsî çalışmalarımız; diğeri taraftan, Bay Johannes BENZING'in *Über die Verbformen im Türkmenischen* (MSOS 42, 1939, 1-56. ss.) adlı çalışmasındaki önemli hususlar ve adı geçen yazar tarafından bizim tasarrufumuza lutfedilmiş birkaç el yazısı not olacaktır.

Bu kısa makale, Türkmençe'nin (özellikle, mahallî dialektlerle alakalı olan) şekil ve kuruluşlarının zenginliğini tam olarak açıklığa kavuşturmaktan uzaktır. Teferruatlı bir bibliyografya; J. BENZING, *Einführung in das Studium der Altaischen Philologie und der Türkologie*, Wiesbaden 1953, 93-96. ss. ve R. LOEWENTHAL, *The Turkic languages and literatures of Central Asia*, 's-Gravenhage 1957, no: 860-946. künyeli eserlerde bulunacaktır. Bu hususta özellikle aşağıdaki kaynakları da zikrederim:

- J. BENZING, *Über die Verbformen im Türkmenischen*, MSOSW 42, 1939, 1-56. ss.
- A. P. POSELÜEVSKIY, *Dialektı turkmenskogo yazıka*, Aşkabad 1936.
- A. P. POSELÜEVSKIY, *Fonetika turkmenskogo yazıka*, Aşkabad 1936.
- A. P. POSELÜEVSKIY, *Osnovı sintaksisa turkmenskogo literaturnogo yazıka*, Aşkabad 1943.

- P. AZIMOV, *Fonetiçeskie izmeneniya, nablyudaemye v slovoobrazovatel'nix formax turkmenskogo yazıka*, Aşkabad 1944.
- P. AZIMOV, *Nekotorie rudimentarnie padejnie formı v turkmenskom yazıke*, İzvestiya Turkmenskogo filiála Akademii Nauk, 1946, Nos. 5-5.
- A. ALIEV ve K. BÖRIEV, *Russko-turkmenskiy slovar'*, Aşkabad 1929.
- S. BATIROV ve M. SAKALI, *Turkmeno-russkiy slovar'*, Aşkabad 1940 (Sadece ALIEV ve BÖRIEV'in sözlüğü uzun vokalleri işaret etmiştir).
- Truxmen için bakınız:
- N. A. BASKAKOV, *Ob osobennostyax govora severokavkazskix turkmenov (truxmenov)*, Yazıki s evernogo Kavkaza i Dagestana, 2; 1949; 140-182. ss.

21. Arap alfabesinden sonra, 1927'ye kadar, vokalleri işaret eden bir fonetik alfabeyle ulaşmakla nihayetlenen çeşitli reformlarla mükemmelleştirilmiş Lâtin harfli bir Türkmen alfabesi bu tarihte meydana getirilmiş oldu: *a, b, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r, s, ş, t, u, v, z* işaretleri günümüz Türkiyesi'nin Lâtin alfabesindeki fonolojik değerleriyle aynı değerdeydi; (bu alfabenin aksine) *c, ç*'yi ve *ç* de *c*'yi işaret ediyordu; *ə* (ters döndürülmüş *e*) uzun *ä = ä*'yi; *q*'nın bir çeşidi olan kuyruklu bir şekil *ğ*'nin ve *q, k*'nin art damaktan telaffuzunu; *x* (ötümlü *h*'ye karşıt olarak) Rusça'daki gibi ötümsüz solukluyu; *j, y* «yod»'u, ve *y, (Almanca'daki telaffuzuyla) ü*'yü; Rusça *ь* işareti, *ı*'yi; çizilmiş *o, ö*'yü; çengelli *n, ñ*'yi; çizilmiş *z (Fransızca'daki j) ž*'yi işaret ediyordu. Ters döndürülmüş *e* ile işaretlenen uzun *e*, ve *üy* diftonglu telaffuzuna ulaşmış ve «*yj*» şeklinde gösterilen uzun *ü* hariç, uzun vokaller bir çift yazımla gösterilmişti: *aa = ā*, vbg.... Bu teferruat türkoloji açısından büyük bir önem taşır. Zira, sadece bu yazımın kullanıldığı metinlerde Türkmençe'nin bütün uzun vokalleri görülür. Ne yazık ki, 1931'den sonra uzun *vy* kısa *a* yerine sadece *a* vbg. yazarak bu kullanım terkedildi.

1940'tan itibaren, Rus alfabesinin işaretleri, (kelime başındaki *e-, ye-* degeriyle; *ya, yu* ve *yo* için tek işaretler de dahil) Türkmençe'nin seslerini göstermek için Rusça'daki fonetik

değerlerine yakın bir şekilde kullanılır. Alfabe, Türkmençe'nin Rusça'da mevcut olmayan seslerini göstermek için 5 işaret ilave edilmiştir: Rusça çengelli ж = c ; Rusça çengelli н = ñ ; çizilmiş o = ö ; Rusça, dik kuyrukla değiştirilmiş y = ü ; ə (ters döndürülmüş e) = ā ; (bu son işaretle gösterilmiş olan) e'ye ve (üy şekline dönüşmüş ve bu şekilde bir diftongla gösterilmiş) ü'ye tekabül eden uzun vokaller hariç bu alfabe artık Türkmençe'nin uzun vokallerini (ā, ī, ō, ū, î, ð) göstermez. g ve k'nin ön damaklı ve art damaklı şekilleri ve (dogrusu, günümüz halk telaffuzunda aralarında ayırım yapılmayan ve her ne kadar – Rusça kelimelerdeki durumu hariç – ötümlü tek şekliyle telaffuz edilse de, Rusça x ile tek şekilde gösterilen) ötümsüz x ile ötümlü h arasında ayırım yapmak bu alfabede terk edilmiştir.

22. Türkmençe'de, Türkiye Türkçesi'nin sekiz temel vokal tınısı (a, ı, o, u; e, i, ö, ü) aynen bulunur. Fakat, ayrıca Azerice'de de görülen ve çeşitli Türk dialektlerine ait en eski metinlerden başlayarak karşılaşılan dokuzuncu vokal tınısı (e ve i arası bir ses olan kapalı e) mevcut değildir. Diğer dialektlerin kapalı e'lerine Türkmençe'de ekseriya i, msl. ĩ- 'ye-', ĩl 'el, ülke', bĭl 'bel', gĭce 'gece', dĭ- 'de-'; bazan ā, msl. bāş '5'; bazan e, msl. yet- 'yet-, kifayet et-'; nadiren i, msl. iki vy eki '2'.

Öte yandan, Türkmençe, müşterek Türkçe'nin mirası olan ve bugün seyrek olarak bazı ağız ve lehçelerde (meselâ Yakutça'daki tek heceli kelimelerde) karşılaşılan kısa ve uzun vokaller arasındaki karşıtlığı bütün bu sekiz vokal tınısı için en yaygın şekilde muhafaza eder. O halde, Türkmençe'de, Türk dillerinin ilkel ses sisteminde bulunduğu tasavvur edilen toplam on altı (sekiz kısa, sekiz uzun) vokal vardır. Uzun//kısa vokal karşıtlığı fonolojik olarak geçerlidir: daş 'dış', dāş 'taş'; ot 'ot', ōt 'ateş'; bil 'bil-//+!', bĭl 'bel'; düş 'düş-//+!', dŭyş (*dŭş) 'düş, rüya'; görmēn 'görmem < gör-//me-z//+em < kör-//me-z//+ men', görmān 'görmeden < gör-//me-z//+den < kör-//me-ø//+din'; dur 'dur-//+!', otır 'otur-//+!', öldir 'öl-dür-//+!' misallerine mukabil geniş zaman 3. t.ş.: dūr 'dur-//ur', otūr 'otur-//ur', öldūr 'öl-dür-//ür'; öl 'öl-//+!', ðl 'nemli'; vbg.. Uzun vokallerin tınısı kendilerine tekabül eden kısa vokallerinkine yakındır. Ancak e vokalının uzununu kıyasına göre daha açık ve genellikle ā şeklinde (fonolojik olarak daha doğru bir gösterim ē şeklinde olacaktı; e ile ε sesinin e [başka türlü ā] olarak yazıldığı ā arasındaki büyük telaffuz farkı bunun sebebidir.) gösterilir. ü vokalının uzununu ūi

şeklinde diftonglaşır ve Lâtin vy Kiril alfabelerinde *üy* hatta *üyi* şeklinde gösterilir. *düyn* hatta *düyin* ‘dün’ (fonolojik olarak *dün* = Yakutça *tün* ‘gece’); bazan *ü*, *uv* olarak diftonglaşır (*ārzuv* ‘arzu’, Farsça *ārzū*), vy *uvı* olarak yazılıp *uı* şeklinde diftonglaşır: *yuvıt* ‘yut-//+!’, *yuvırt* ‘yurt’ (fonolojik olarak *yūt*, *yürt*). Ancak *büz* ‘buz’, *düz* ‘tuz’ gibi kelimeler bu kurala uymaz.

Türkçe asıllı kelimelerin ilk hecelerinde, Türkmence’nin uzun vokalleri (yüklemi olumsuz kılan *deyil*’den gelen *dāl* gibi birkaç kontraksiyona uğramış kelime müstesna) esasen müşterek Türkçe’den gelir. Bu vokaller, aynı zamanda Yakutça’nın tek heceli kelimelerinin uzun vy diftonglu vokallerine tekabül ettikleri gibi (bk. nadir istisnalar için: RĀSĀNEN, *Materialien ...*, 68.s.), aynı durum Çuvaşça’da vokal sistemiyle ilgili özel incelemelerde de söz konusudur (krş. a.g.e. 66-67. ss. ve L. LIGETI, *Les voyelles longues en turc*, JA 230, 1938, 177-204. ss.). Fakat Türkçe asıllı kelimelerin ilk heceleri dışında karşılaşılan, Türkmence’nin uzun vokallerinin, aslı olmayıp hususiyetle hece kaynaşması (meselâ, vokaller arasındaki -y- vy -r- konsonlarının düşmesi: *başlāp* ‘başlayıp’ < *başla-//yı+p; *bildīr* ‘bildirir’ < *bil-dir-//ir), düşmüş bir gırtlak sesinin telaffüsüne bağlı uzama (*gelmāge* ‘gelmeğe’ < *kāl-//māk+//gä) vy iç hecedeki bir vurgunun tahriki (*gündāki* ‘günlük’ bulunma halindeki ‘gün+//+de’den) neticesinde oluştuğu görülür.

Yakın zamanda alınmış Rusça kelimelerde, Türkmence, (vurgusuz vokallere göre daha açık olan) vurgulu vokallerin bu hususiyetlerini bir uzunlukla değiştirme eğilimindedir: *porma* ‘model’ < Rusça форма, *matōr* ‘motör’ < Rusça мотор, *pārṭiya* ‘parti’ < Rusça партия, vbg. Özellikle, Türkmence, münevverlerce Arapça ve Farsça’dan alınmış kelimelerin uzun vokallerini korur: *kitāb* ‘kitap’ (Ar.), *dermān* ‘derman, ilaç’ (Fars.), *gōyā* ‘güya’ (Fars.). Ancak, halk tarafından (uzun vokal tanımayan diğer ağızlar aracılığı ile (?)) bu dillerden alınmış kelimelerdeki uzun vokallerin kısaltılmış olduğu görülür: *hökümet*, *hökimet* ‘hükümet’ (Ar. *ḥukūmat*), *mālīm* ‘şüphesiz’ (Ar. *ma‘lūm*), vbg. Halk telaffuzunda, Arapça-Farsça kelimelerin *hemze*, *ayn* ve *hā* konsonlarının düşmesi, bu konsonlardan önce gelen vokallerin düşmeyi telafi etmek üzere uzamasına yol açar: *mālīm* ‘şüphesiz’, *kōne* ‘köhne, eski’ (Fars. *kohnā*); *tāsir* ‘te’sir’ (Ar. *ta‘ṭir*), vbg.

Genel (önlü ve arlı / incelik//kalınlık) vokal uyumu, (halk telaffuzunda ekseriyeti “kalınlık//incelik uyumu”na girmiş olan *pārtıya* ‘parti’; *tāze* ‘taze’, Fars. *tāzā*; vbg. kelimeler hariç *kitāb* gibi bazı yabancı kelimeler müstesna tutulursa) Türkmence’de tamamiyle hakimdir. Buna mukabil, Türkiye Türkçesi’nde ve Azerice’de çok güçlü olan dudak çekimi / düzlük//yuvarlaklık uyumu Türkmence’de çok zayıf kalır. Yazı dilinin genel eğilimi de yuvarlak vokalleri ilk hece dışında kabul etmemek istikametinde olup kelimelerin ikinci ve daha sonraki hecelerindeki yuvarlak vokalleri de düzleştirmektedir (*hükümet* ‘hükûmet’, *mālim* ‘malum’). Ancak, münevverlerce alınmış vy yakın zamanda dile girmiş yabancı kelimeler istisna teşkil etmektedir (*mecbūr* ‘mecbur’, Ar.; *matör* ‘motör’, Rus.). Türkçe kelimelerde, dudak çekimi / düzlük//yuvarlaklık uyumu (çok mütereddit bir tutumla: *görin-*, *görün-*, *gör-*’ten dönüşlü fiil *gör-ün-*, vbg.) ikinci heceye kadar ulaşır. Bu hal yabancı kelimelerden Türkçe eklerle türetilmiş kelimeler için de geçerlidir (*dōslıq*, *dōsluq* ‘dostluk’ < *dōst+lıq*, Fars. *dōst* ‘dost’ vbg.). Bugün Kiril harfleriyle yazılan yazı dili, Lâtin alfabesinin kullanıldığı devreye göre (fonolojik değeri olmamasına rağmen) ikinci hecelerdeki yuvarlatılmış vokalleri daha çok göstermektedir. Üçüncü heceden başlayarak artık genellikle sadece düz vokallerle karşılaşılır. Bazı eklerin (aküzatif, genitif, vbg.) hiçbir zaman yuvarlak vokalli şekilleri görülmez: *güni* ‘gün+//+ü’ (aküzatif), *güniñ* ‘gün+//+üñ’ (genitif).

Orta Türkçe’nin bazı diftongları özel muamelelere tabi tutulmuşlardır: *öy* = Osm. *ev* ‘ev’, *söy-* = Osm. *sev-* ‘sev-’, *savıq* = Osm. *soğuc* ‘soğuk’, vbg.

23. Sekiz patlayıcı konsonun teşkil ettiği sistem Osmanlıca ile aynı elemanları bulundurur; (ancak, ötümlü damak sesleri «*yumuşak ge*» olarak sızıcılaşmayıp patlayıcı olarak kalırlar: /-*megi*/ ⇔ /-*mağı*/, masdarın aküzatif hali, vbg.). Bununla beraber, kelime başında, Osmanlıca’nın ötümsüz konsonları bulundurduğu yerlerde ekseriya ötümlü konsonlar bulunur. Bu yüzden daha önce Lâtin harfli metinlerde eski yazımın tesiriyle *q...* ile yazılan kelime başı ötümsüz damak sesi bugün Kiril harfli metinlerde hemen hemen daima ötümlü *ğ...* ile yazılmaktadır. Yine Türkiye Türkçesi’nden farklı olarak aynı hecenin sonunda vy müteakip hecenin başında geniz konsonu bulunduran kelimelerin başındaki *b...* sesleri Türkmence’de *m...*’ye dönüşmektedir: *müñ* = Osm. *bin* ‘1000’, *men* = Osm. *ben* ‘ben, l.t.ş.

zamiri', vbg... *bol-* = Osm. *ol-* 'ol-', *bar-* = Osm. *var-* 'var-, git-', *bār* = Osm. *var* 'var', *ber-* = Osm. *ver-* 'ver-', *bilen* = Osm. *ile* 'ile' gibi kelimelerin başındaki *b...* sesleri muhafaza edilmiştir. Çağdaş Türkiye Türkçesi'nin aksine Türkmençe ötüksüz konsonlar yanında ötümlü-patlayıcı konsonları tercih eder: *başğa* = Osm. *başqa* 'başka', *ağtar-* = Osm. *aqtar-* 'aktar-', *hatdā* = Osm. *hattā* 'hatta' (Ar.); vbg. ...

Türkmenistan Türkçesi yazı dilinde patlayıcı konsonların sayısı ile sızıcı konsonların sayısı eşittir (dört ötüksüz, dört ötümlü: *f, v; s, z; x, h; ş, j*). Halk ağızlarında ise sadece yabancı kelimelerde karşılaşılan *f, x* ve *j* sesleri görülmez. Normal olarak *f, p* ile (*pikir* 'fikir' < Ar. *fikr*, vbg.); *x, h* ile (*habar* 'haber' < Ar. *habar*); *j, c* ile (*curnal* 'mecmua' Fransızca *journal*) karşılanır. Ancak bu üç konson, Rusça'dan devamlı yeni kelimeler alındıkça Türkmenistan Türkçesi'ne her gün biraz daha yerleşmektedir. *v* sesi (İngilizce'nin *w*'si gibi) çift dudaklıdır. *s* ve *z* sesleri, sırasıyla *t* ve *d* (İngilizce'nin dişler arası sert *th* ve yumuşak *th* = θ ve δ sesleri gibi) seslerinin sızıcıları olarak telaffuz edilir.

Arapça'nın *ayn* sesi kelime başında düşer; kelime içinde düşmediği takdirde *ğ*'ya dönüşür (düştüğü takdirde kendisinden önce gelen vokali uzatır: *mālim* 'malûm' < Ar. *ma'lum*): *ılim* 'ilim' (Ar. *ilm*), fakat *mağlümāt* 'malumat' (Ar. *ma'lümāt*), vbg..

Geniz konsonları üç tanedir: Bunlar, *m, n*, ve bir de Türkmençe'de muhafaza edilmiş ve Çağdaş Türkiye Türkçesi'nde ve günümüz Azericesi'ndeki « *sagır nun* » gibi *n* telaffuzunu kazanmamış olan damaklı geniz konsonu *ñ*'dir. Msl. Türkmençe'de genitif eki: */+iñ/* = Çağdaş Türkiye Türkçesi ve Azerice'de */+in/* (Klasik Osm. */+üñ/*).

Türkçe'nin genel fonolojisi bakımından kelime başında bulunmayan *l...* ve *r...* akıcı konsonları halk ağızındaki alınma kelimelerin başında vokal ön türemesi gerektirirler: *ılāzım* 'lâzım' < Ar. *lāzim*; *oris* 'Rus', vs... Kalın vokaller yanında *l* konsonantı daima art damaklı, ince vokaller yanında ön damaklıdır. *a* ve *u* kalın vokallerinden önce gelen *l* konsonu bazı hallerde Osmanlıca'da ön damaklı olmasına rağmen Türkmençe'de daima art damaklı kalmaktadır.

üy diftongu hariç, yarı vokal *y*, daima konson vazifesi görür.

Toplam olarak, Türkmenistan Türkçesi edebî dili, 8 patlayıcı + 8 sızıcı + 3 genizli + 2 akıcı + 1 yarı vokal = 22 konson bulundurur. Halk ağzında bu konsonların sadece 19'u ile karşılaşılır. Hem edebî dilde, hem de halk ağzlarında 8 kısa + 8 uzun olmak üzere 16 vokal mevcuttur. Bu da Türkmenistan Türkçesi edebî dilinde (38), halk ağzlarında (35) fonemin bulunduğunu gösterir. Türkmençe, fonem çeşidi, özellikle vokal bakımından zengindir.

31. İsimden isim türetmede kayda değer bir durum söz konusu değildir.

İsimden fiil türetme: Hemen hemen Osmanlıca'da kullanılan ekler aynen kullanılır. Taklit vy yaklaşım ifade eden /+sire-/ ⇔ /+sıra-/ eki dikkati çekmektedir: *batır+sıra-* 'yigitlik tasla-', *bilim+sire-* 'âlim geçin-'; bk. S. ŞAKIR (İSHAKI) (Saadet ÇAGATAY), *Denominale Verbbildungen in den Türksprachen*, Roma 1933, Bay J. BENZING, yukarıda adı geçen ("Über die Verbformen ..." adlı) çalışmasında bu eserden bahsetmiştir. Türkmençe'nin morfolojisi hakkında daha fazla bilgi için bu esere müracaat edilmelidir.

/-îr-/ ⇔ /-îr-/ ekleriyle fiilden türetilmiş çok sayıdaki sıfatlar dikkati çeker: *uz-îr* 'uzun' vbg.

Fiilden türetilmiş fiiller: dönüşlülük eki /-n-/ , işteşlik /-ş-/ , ettirgenlik /-t-/ vy /-dir-/ ⇔ /-dır-/ (bazen /-r-/), edilgenlik /-l-/ , olumsuzluk /-me-/ ⇔ /-ma-/ Osmanlıca'da olduğu gibi kullanılır (mamafih edilgenlik eki /-l-/ , Türkmençe'de l'den sonra gelmeyen vokallerden sonra kullanılabilir: *yasa-l-* 'yapıl-'). Ayrıca, Türkmençe'de, birkaç fiilin ettirgenlik eki olarak /-z-/ aldığı görülür: *gîr-iz-* 'sok-', *tur-uz-* 'dik-, kaldır-', *qorq-ız-* 'kork-ut-', *ürk-iz-* 'ürk-üt-', *yöri-z-* 'yürü-t-', vbg. ... *gör-* fiilinin de iki hususi ettirgen şekli vardır: *gör-kez-* (= Özbekçe *kör-göz-*) ve *gör-set-* (= Özbekçe *kör-sät-*; belki Osm. *göster-* fiilinin metatezli şekli (?)). Osmanlıca'da seyrek karşılaşılan /-k-/ ⇔ /-q-/ ekiyle yapılmış teksifi fiillerle (*sil-* 'sil-' fiilinden *sil-k-* 'silk-') Türkmençe'de daha sık karşılaşılır: *gön-* 'razı ol-', *gön-ük-* 'alış-'; *dâl-* 'dal-', *dâl-ıq-* 'dibe in-' vs.; ayrıca, çok hususi bir durum olarak çok kullanılan /-ây-/ ⇔ /-ây-/ ekleriyle fiillerin hafifletilmiş şekilleri yapılırlar: *al-ây-* 'biraz al-' (*qoy-* , *goy-* 'koy-' yardımcı fiiliyle yapılmış *al-//-a+goy-* fiilinden. J. BENZING'in tesbitine göre ara şekil: *alavoy-* fiilidir.), *gör-//-ây!* 'bak-//+ hele!', vbg. ... Fiillerin

olumsuz şekilleri Osmanlıca'yla aynı olmakla beraber /-e+-me-/ ⇔ /-a+-ma-/ ekiyle yapılmış fiillerin iktidarî şekilleri Türkmençe'de seyrek kullanılır (*bil-//-e+-me-z* 'bilemez'). Bu manada, Türkmençe'de /-°+p/ eki ile yapılmış gerundiumlar üzerine *bil-* 'muktedir ol-' fiilinin olumsuz şekli getirilir: *gör-//-i+p bil-//-me-d+i* 'göremedi', *bol-//-i+p bil-//-me-z* 'olamaz', vbg. ...

321. Osmanlıca ve Azerice'de olduğu gibi çokluk eki /+ler/ ⇔ /+lar/'dır.

İsimlerin iyelige göre («iyelik» ekleri) ve hale göre («hal» ekleri) çekimleri, konsonla sonuçlanan gövdeler için Osmanlıca ve Azerice'deki şekillere çok benzer; vokalle sonuçlanan gövdeler içinse farklılıklar gösterir. İlk durumda, kelime sonundaki konson patlayıcıysa ek vokalinin önünde ötümlüleşir: **a)** gövde uzun vokalli tek heceli bir kelimeyse; **b)** gövde çok heceli bir kelimeyse; yabancı kelimeler için dil mütereddittir (Msl. *āt* 'ad', genitif *ād+//+iñ*; *at* 'at', genitif *at+//+iñ*; *çörek* 'ekmek' genitif *çöreg+//+iñ*; fakat, Arapça *hukāmat* 'hükümet' kelimesinin aküzatifi Lâtin alfabesinin kullanıldığı devrede, *hökimed+//+i*, bugün, *hökümet+//+i* şeklindedir.). Ek vokalleri, edebî Türkmenistan Türkçesi'nde yuvarlaklaşmaz: *göz+//+i+m* 'gözüm' = Osm. *göz+//+ü+m*. Konsonlardan sonra «iyelik» ekleri: t.1.ş. /+i+m+/ ⇔ /+i+m+/, 2.ş. /+i+ñ+/ ⇔ /+i+ñ+/, 3.ş. /+i+(n)+/ ⇔ /+i+(n)+/; ç.1.ş. /+i+miz+/ ⇔ /+i+miz+/, 2.ş. /+i+ñiz+/ ⇔ /+i+ñiz+/, 3.ş. /+ler+i+(n)+/ ⇔ /+lar+i+(n)+/. Konsonlardan sonra "hal" ekleri: genitif: /+iñ/ ⇔ /+iñ/; aküzatif: /+i/ ⇔ /+i/; datif: /+e/ ⇔ /+a/; lokatif: /+de/ ⇔ /+da/; ablatif: /+den/ ⇔ /+dan/. Bu son iki ekin, çağdaş Türkiye Türkçesi'nde +t... ile başlayan şekilleri olmasına rağmen Türkmençe'de yoktur.

Vokalle sonuçlanan gövdeler için, «iyelik» ekleri (yuvarlak vokalli şekilleri bulunmamakla beraber) Osmanlıca ve Azerice'deki gibidir. Ancak 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıslarda, gövdenin sonundaki vokal uzamaktadır: *ōbā+//+m*, *ōbā+//+mız*, *ōbā+//+ñ*, *ōbā+//+ñız*, *ōba+//+sı* ve *ōba+//+lar+i* (*ōba* 'köy'). Vokalle sonuçlanan gövdelere "hal" ekleri getirildiğinde, lokatif /+de/ ⇔ /+da/ ve ablatif /+den/ ⇔ /+dan/ ekleri gövdenin vokali üzerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmez. Genitif /+niñ/ ⇔ /+niñ/ (krş. Osmanlıca ve Azerice) ve aküzatif /+ni/ ⇔ /+ni/ (bu ek,

Çagatayca ve Özbekçe’de /+ni/ ⇔ /+nı/ şeklindedir. Osmanlıca’da ise /+yi/ ⇔ /+yı/ şekilleri görülür.) ekleri gövde sonundaki vokali uzatırlar: *ōbā+//+nıñ, ōbā+//+nı*. Gövde sonu vokali datif halinde ...*ā* ⇔ ...*ā* şekline dönüşür: *kişi* ‘insan, kişi, kimse’ kelimesi datif halinde: *kişā*; *tañrı* ‘tanrı’, datif: *tañrā*; *düye* ‘deve’, datif: *düyā*; *arqa* ‘sırt’, datif: *arqā*; *dünyā* ‘dünya’, datif halinde değişmez; *allā* ‘Allah’, (Ar. *allāh*), datif halinde değişmez; vbg.. Bu datif ekleri *iye > *ā*, *ıya > *ā*, *eye > *ā*, *aya > *ā*, *āye > *ā*, *āya > *ā* hece gruplarının büzülmeleriyle (contraction) meydana gelmişlerdir. Türkmençe’de Türkçe asıllı isim gövdelerinin sonunda yuvarlak vokallerden hiçbiri, düz vokallerden ...*i* ve ...*ı* bulunmaz (*su, suv* ‘su’ kelimesi hale göre çekildiğinde *suv+* olarak alınır: Datif halinde: *suv+//+a* olur). Alınma kelimelerin sonunda ise (bu vokal hemen daima ...*u*’dur) bu vokaller ...*v* ile (*ārzū, ārzuv* ‘arzu’, Farsça, datif: *ārzuv+//+a*) ve (...*i* ve ...*ı* için) ...*y* ile (*elipbī* ‘elifba’, Arapça, datif: *elipbiy+//+e*) diftonglaşmış olarak alınır.

Mukayese (comparatif) eki (Eski Anadolu Türkçesi’nde de görülen) /+rāk/ ⇔ /+rāq/ konsonlardan sonra muhtemelen bir ·*i*· ⇔ ·*ı*· bağlama vokali ile gelir: *hayır+//+lı+//+rāq* ‘daha hayırlı’, *āz+//+ırāq* ‘daha az’ vbg.. Sıfatların çoğu (isim cümlelerinde) yüklem olarak kullanılır. Bunlardan en çok kullanılanları zikrederim. *bār* = Osm. *var* ‘var’, *yōq* ‘yok’ = Osm. *yoq* ‘yok’, *dāl* = Osm. *deyil* ‘değil’, *gerek* = Osm. *aynen* ‘gerek’, *mālīm* ‘malum, bazı’; vs. ...

Sayılar: Asıl sayılar Osmanlıca’daki şekillerine yakındır: *bir* (fakat, *bīr+i* ‘biri’), *iki* (ağızlarda: *eki*), *üç, dört, bāş, altı, yedi* (ağızlarda: *yetdi*), *sekiz* (ağızlarda: *sekgiz*), *doqız* (ağızlarda: *doqūz*); *ōn, yeg(i)rimi, otız, qırq, elli, al(i)tmiş, yetmiş, segsen, doğsan; yüz; müñ* ‘1000’. Türkmençe’de kısalmış vokalleri bulunduran (*bīr+i hariç*) *bir* ve *yüz*, Yakutça’da *bīr* ‘1’ ve *sūs* = *yūz ‘100’ şekillerindedir. Sıra sayı sıfatları, Osmanlıca’da olduğu gibi /+(i)nci/ ⇔ /+(ı)ncı/ ekleriyle yapılır. Ancak /+(i)minci/ ⇔ /+(ı)minci/ şeklindeki bir ek de dikkati çekmektedir (bk. J. BENZING, *Tschuwaschische Forschungen (V)*, ZDMG 104-2, 1954, 386-390. ss.. Burada, *Bāşim* ‘Quintus = Beşinci’ şeklinde dikkati çalip bir Türkmen kişi adı geçmektedir). Üleştirme sayı sıfatları Osmanlıca’daki gibidir.

Zarf: Yönelme ifadesi taşıyan kuvvetlendirme eki /+k/ ⇔ /+q/ dikkati çekmektedir. Bu ek kendisinden önce gelen vokali de

uzatmaktadır (acaba Eski Türkçe'nin /+ök/ ⇔ /+oq/ edatının büzülmeye (contraction) uğramış bir kalıntısı mıdır?): *yoqarı* 'yukarıda', *yoqarıq* 'yukarıya doğru, (hareket ifadesiyle) yukarıda'.

1.t.ş. zamirinin *men* şekli ve 1.t. ve ç.ş. zamirinin *men+//+iñ* ve *biz+//+iñ* şeklindeki genitifleri dikkate alınmazsa, Türkmençe'deki 1. ve 2.t. ve ç.ş. zamirleri Osmanlıca'dakilerle aynıdır (bunlar datif halinde: *maña, saña*, fakat *bize, size* şekillerindedir).

3.ş. için, (Osmanlıca'daki *bu, şu* ve *o*'dan ibaret olan 3 elemana karşılık) Türkmençe'de 4 elemandan kurulu işaret sıfatları kullanılır: Yakın durum ifadesi taşıyan *bu* (genitif: *munıñ*, aküzatif: *munı*, datif: *muña*, lokatif: *munda*, ablatif: *mundan*) ve uzak durum ifadesi taşıyan *ol* (*onıñ, onı, oña, onda, ondan*) işaret sıfatlarının yanında, fazladan gösterici (épideictique) edatı *ş+* < *üş ile yapılmış *şu* (= Eski Osm. *işbu*) ve *şol* (= Eski Osm. *şol*) mevcuttur. *şu* ve *şol*, Osmanlıca'da vasat bir uzaklığı ifade eden işaret sıfatları olarak karıştırılmalarına rağmen Türkmençe'de, ilki, yakınlığı kuvvetlendirilmiş (*şu gün* 'bugün' = Osm. *bu gün*); ikincisi ise, uzaklığı kuvvetlendirilmiş (*şol gün* 'o gün') birer işaret sıfatı olarak tefrik edilirler. *şu* ve *şol* (çekim gövdeleri: *şun+* ve *şon+* şeklindedir), *bu* ve *ol* gibi çekilirler. Çokluk şekilleri düzenli olarak *bular, olar, şular, şolar*'dır. Ağızlarda, ince vokalli hecelerin önünde *bü* ve *şü* şekilleriyle de karşılaşılır. /+ki/ eki vokal uyumuna girerek (/+ki/ ⇔ /+qı/) sonunda ...*i* ⇔ ...*ı* vokallerini bulunduran sıradan bir isim gibi çekilir (aküzatif: /+kī+n+i/ ⇔ /+qı+n+i/, datif: /+kã/ ⇔ /+qã/, lokatif: /+ki+de/ ⇔ /+qı+da/, vb.). *öz* 'bizzat (ben, sen, o), vs.' kelimesi Osmanlıca'daki *kendi* kelimesine tekabül eder.

« *i- » fiili: « *i- » fiili, Türkmençe'de, Osmanlıca'dakilere benzer çeşitli yollarla ifade edilmektedir: (Sık görülen) isim cümlesi; sona getirilmiş eski zamirler; **är-* ' *i- ' (= Osm. *i-*) fiilinin izleri; *dur-* 'kalk-' fiilinin eski geniş zamanı (**dur-// -ur* = Osm. +*dur, +dir*); *bol-* 'ol-' fiilinin şekilleri; olumsuzluk için *däl* 'değil' (Osm. *değil*) bildirme sıfatı (adjectif prédicatif). Burada, Özbekçe'den gelme dialektal şekilleri (bk. Özbekçe) değil de, sadece edebî dildeki şekilleri inceleyeceğiz. « i- » fiilinin şimdiki zamanı, /+dir/ ⇔ /+dır/ (= *durur, dur*, kaynaşmış (enclitique) kullanımda kısaltılmış ve vokali düzleşmiş) ekinin sona getirilen zamir menşeli elemanlarla birleştirilmesiyle ifade edilir (krş. Osmanlıca): Teklik: 1.ş. /+dir+iñ/,

2.ş. /+(dir)+siñ/, 3.ş. /+(dir)/; Çokluk: 1.ş. /+dir+(i)s/, 2.ş. /+(dir)+siñiz/, 3.ş. /+(dir+ler)/ ve bunların kalın vokalli (ı ve a'lı) şekilleri. Olumsuzluk edatı *dāl* ile, teklik ve çokluk 2. şahıslarda /+dir/ kullanılmaz. Eski *är- (Osm. *i-) fiili, Osmanlıca'da olduğu gibi kaynaşıp ekleşmiş, fakat gövdesi (Osmanlıca'da vokallerden sonra /+y-/ olarak kalmasına rağmen: *bir kişi+//+y-d+i* 'bir kimseydi' = Türkmençe: *bir kişi+//+ø-d+i*) Türkmençe'de fonetik iz bırakmamıştır. Osmanlıca'da *i-d+i+m* (hikâye), *i-se+m* (şart), *i-d+i+k* (Eski Osm. *idük*) (fiilden yapılmış isim) şekillerine Türkmençe'de /+ø-d+i+m/, /+ø-se+m/ ve /+ø-d+i+k/ ekleşmiş şekilleri tekabül eder. /+ø-d+i+k/, Türkmençe'de Osmanlıca'da olduğundan daha işlek olup, partisiplerle birleşerek Osmanlıca'da kullanılmayan, fiillerden yapılmış birleşik isimler teşkil eder: *öl-//y-än+//+ø-d+i+k+lär+i* 'ölmüş olmaları', /-y-än/ partisip ekiyle kurulmuştur. vs. ...

3221. Bildirme ekleri: /+in/, /+siñ/, /+ø/, /+(i)s/, /+siñiz/, /+ler/; /+m/, /+ñ/, /+ø/, /+k/, /+ñiz/, /+ler/'dir.

3222. Faaliyet isimleri: /-mek/ ⇔ /-maq/ ekiyle yapılmış mastar ve /-me/ ⇔ /-ma/ ekiyle yapılmış faaliyet ismi umumiyetle Osmanlıca'da olduğu gibi kullanılır. Fakat /-mek/ ⇔ /-maq/ ekiyle yapılmış mastarlar, Türkmençe'de bütün iyelik vy hal eklerini alabilirler *gel-//+meg+//+i+ñiz+den soñ* 'gelişinizden sonra'; /+çi/ ⇔ /+çı/ ekiyle genişletilerek 'hazırlık' ifade eden partisipimsiler teşkil eder: *düyn gel-//+mek+çi+//+ø-d+i+m* 'dün gelmeyi tasarlıyordum'. (Osmanlıca'dakiyle aynı degerde olan) /-(y)iş/ ⇔ /-(y)ış/ ekiyle yapılmış olan faaliyet isimlerinin /-me-yiş/ ⇔ /-ma-yış/ olumsuz şekilleriyle de karşılaşılr. *söz+le-//gü+çi* 'anlatıcı', *ālda-v+çı* 'aldatıcı', *söy-i+ci* 'seven', *yit-gi* 'kayıp', *gül-ki* 'gülme' gibi eski /-gü/ (ve bunun meslek eki almış şekli /-gü+çi/) faaliyet ismi türetme ekinin Türkmençe'deki temsilcilerinin sebebini çeşitli fonetik hadiseler ve dialektlere mahsus insicamsız alınma unsurlar teşkil eder.

Nihayet *gir-deçi* 'gelir' örneğinde olduğu gibi eski /-deçi/ ⇔ /-daçı/ gelecek zaman faaliyet ismi yapan ekiyle, *bağır-avıq* 'gürültü' örneğinde olduğu gibi /-(e)vik/ ⇔ /-(a)vıq/ ve *qaş-* 'karış-' fiilinden yapılmış *qaş-avınt+sız* 'saf, katıksız' örneğinde

oldugu gibi /-(e)vint/ ⇔ /-(a)vint/ (krş. *döv-înt* ‘akın’), vs. ...
eklerinin birkaç nadir türetmede görüldüğünü belirtelim.

Partisipler: Geçmiş zaman partisibi /-en/ ⇔ /-an/ (*dî-* ve *î-* fiillerinden yapılmış *dî-//-yen* ‘diyen’, *î-//-yen* ‘yiyeen’ örnekleri hariç vokallerden sonra gelen kontraksiyona uğramış /-ân/ ⇔ /-ān/ ve olumsuz /-mân/ ⇔ /-mān/ şekilleri) Osmanlıca’daki şimdiki zaman partisibi /-(y)en/ ile karşılaştırılabilir. Bu ekin şimdiki zaman (hatta bazan tesadüfi) değeri de vardır. Ancak birçok örnekte geçmiş zaman değeri de taşımaktadır (*geç-//-en gün* ‘geçmiş gün’): *gel-//-en adam* ‘gelmekte olan adam (vy gelecek adam) vy gelmiş olan adam’. O halde bu ekin son derece umumî ve metne bağlı olarak değişen bir değeri vardır: *tağtında otıran pātışā* ‘tahtında oturan / oturmuş olan padişah’, *gören(den) soñ* ‘gördükten sonra’.

Süreklilik partisibi /-yān/ ⇔ /-yān/: Osmanlıca’da tam karşılığı olmayan bu ek, geniş ve sürekli bir şimdiki zaman vy alışkanlık ifadesi taşıyan bir şimdiki zaman ifadesi taşır: *özger-//-yān bir devir* ‘değişen bir devir’, sürekli değişmekte olan bir devir, *çörek bişir-//-yān işçiler* ‘ekmek pişiren işçiler’, ‘fırın işçileri’.

Geniş zaman partisibi /-er/ ⇔ /-ar/ (vokallerden sonra kontraksiyona uğramış /-ār/ ⇔ /-ār/; çok nadir karşılaşılan ve ekseriyetle kendisinden önce gelen konsonantın düşmesiyle bozulmuş /-ir/ ⇔ /-ır/ şekilleri: *yat-//-ır* ‘yatmış’, **otır-//-ır*’dan *otır* ‘oturmuş’, **bildir-//-ır*’den *bildir* ‘bildiren’. Tkm. *bolar* = Osm. *olur*; Tkm. *saqlanar* = Osm. *saqlanır*, vbg. örnekleri Osmanlıca ile mühim fark teşkil eder. /-me-z/ ⇔ /-ma-z/ olumsuz şekilleri Osmanlıca’da olduğu gibidir.) eki Osmanlıca’da olduğu gibi geniş zaman ve belirsiz bir gelecek zaman ifade eder (bk. Osmanlıca).

Şimdiki zaman partisibi /-yār/ ⇔ /-yār/: krş. Osm. /-(i)yor/; Osmanlıca’daki /-(i)yor/ ekiyle aynı değerde olmasına rağmen partisip olarak da kullanılır (Osmanlıca’da bu mümkün değildir): *Türkmenistānda çiqyār curnāllar* ‘halen Türkmenistan’da yayımlanmakta olan gazeteler’; *gülyār çāga* ‘gülümekte olan çocuk’.

Gelecek zaman partisibi /-cek/ ⇔ /-caq/: = Osm. /-(y)ecek/, Osmanlıca’daki gibi belirli amaç ve gelecek zaman ifade eder.

Mecburiyet partisibi /-me+li/ ⇔ /-ma+l1/: = Osmanlıca ile aynı. Ayrıca partisip olarak da kullanılır: *geçmeli köprü* ‘geçilecek (geçilmesi gereken) köprü’, vbg.

Geçmiş zaman partisibi /-dik/ ⇔ /-d1q/: = Osmanlıca’nın /-dik/ ekiyle fiilden yapılmış ismi; Osmanlıca’daki /-dik/ ekinin kullanımı dışında, bu şekil, Türkmençe’de, sadece olumsuz şekilleriyle değil – ki bu şekiller Osmanlıca’da bu fonksiyonu ile kısmen korunmuşlardır (Osm. *görmedik şeyler* = Tkm. *görmedik zâtlar* ‘görülmemiş şeyler’) – her ne kadar seyrek karşılaşırsa da, olumlu şekilleriyle de partisip olarak kullanılmaya elverişlidir: *geçdik köprü* ‘geçilmiş olan köprü’, vbg.. (Osmanlıca’da çok kullanılan /-miş/ ekiyle yapılmış partisip, Türkmençe’de bir fiil kipi olarak – Osmanlıca tesirindeki metinler müstesna – mevcut değildir. /-miş/ ⇔ /-mış/ eki, Türkmençe’de sınırlı sayıda fiilden yapılmış isimler türetir: *bol-mış* ‘hadise, olay’, *dur-mış* ‘durum, vaziyet’, vbg.).

Osmanlıca’da sadece /-(y)ecek/ ve /-dik/ ile yapılmış şekiller cümlemsiler (quasi-propositions) meydana getirirken Türkmençe’de bütün partisipler bu hususiyete sahiptir.

3223. Gerundiumlar: /-i+p/ ⇔ /-ı+p/ (vokallerden sonra kontraksiyona uğramış /-âp/ ⇔ /-âp/ şekilleri: *başlâp* ‘başlayarak’) ekiyle yapılmış geçmiş zaman gerundiumu, Osmanlıca’dakiyle aynı vazifeyi ifa eder. Ayrıca, bu gerundium, birleşik fiiller teşkil etmeye yarayan *dur-*, *otır-*, *yat-*, *yöri-* vy *yöre-*, *gel-*, *bar-*, *git-*, *geç-*, *qutar-* ‘bitir-’, *al-*, *bil-*, *ber-*, yardımcı tasviri fiilleri önünde de kullanılır (*alıp gel-* kuruluşunun kontraksiyonu neticesinde oluşmuş *âkel-* ‘getir-’ fiili dikkati çekmektedir.). Nihayet, bu gerundium, Osmanlıca’nın /-miş+im/, ... /-miş+tir/ ekleriyle kurulmuş şekillerinin değerini taşıyan ve Türkmençe’de bu şekillerin yerini tutan bir çeşit belirsiz geçmiş zaman teşkili için yüklem olarak «ol-» / «*i-» fiili ile de kullanılır (ki bu kullanım Azerice’de normal karşılanmasına rağmen Osmanlıca’da mümkün değildir): *gel-//ip+dir+in*, ...-*ip+siñ*, ...-*ip+dir* ; ...-*ip+dir+(i)s*, ...-*ip+siñiz*, ...-*ip+dir+(ler)* = Osm. *gel-//miş+im*, vd.. Aynı şekilde; /-ip+//+ø-d+i+m/ = Osm. /-miş+//+ø-t+i+m/ ve /-ip+//+ø-se+m/ = Osm. /-miş+//+ø-se+m/, vd. ... /-e/ ⇔ /-a/, çok seyrek olarak da /-ı/ ⇔ /-i/ (vokallerden sonra, kontraksiyonla /-â/ ⇔ /-â/ veya -y ile diftonglaşmış olarak) ekleriyle yapılmış şimdiki zaman gerundiumu Osmanlıca’daki fonksiyonlarıyla, bilhassa /-râk/ ⇔ /-

rāq/ (Osm. */-rek/* ⇔ */-raq/*) ekiyle kuvvetlendirilmiş vy pekiştirilmiş olarak kullanılır. Aynı şekilde */-eli/* ⇔ */-alı/* ve */-esi/* ⇔ */-ası/* (vokallerden sonra ...-ā... ⇔ ...-ā...’lı kontraksiyona ugramış şekilleriyle) ekleriyle yapılmış gerundiumlar, */-īncā/* ⇔ */-incā/* (vy kısa vokallerle) ekleriyle yapılmış gerundiumlar Osmanlıca’nın */-(y)inceye (kadar)/* ‘...-yıncaya kadar’ kuruluşunun değerini taşır. */-geç/* ⇔ */-ğaç/* = ‘...-dıktan sonra’ ekiyle yapılmış, ve bir diğer */-etīn/* ⇔ */-atīn/* (ayr-atīn ‘özellikle’) ekiyle yapılmış gerundium şekliyle seyrek olarak karşılaşılır.

32241. Münhasıran yüklem olan şekiller: Bunlar istek-emir kipi: t.1.ş. */-e+//+yin/* ⇔ */-a+//+yin/* (vokallerden sonra, */-ā+//+yin/* ⇔ */-ā+//+yin/* şeklinde kontraksiyona ugramış olarak), 2.ş. Yalın köken, 3.ş. */-//+sin/* ⇔ */-//+sın/*; ç.1.ş. */-e+//+liñ/* ⇔ */-a+//+liñ/*, ağızlar da */-e+//+li/* ⇔ */-a+//+lı/* vy */-e+//+lik/* ⇔ */-a+//+lıq/* (vokallerden sonra ...-ā... ⇔ ...-ā...’lı kontraksiyona ugramış şekilleriyle), 2.ş. */-//+iñ/* ⇔ */-//+iñ/* (vokallerden sonra */-//+āñ/* ⇔ */-//+āñ/* olarak kontraksiyona ugramış şekilleri), 3.ş. */-+sin+(ler)/* ⇔ */-+sın+(lar)/*, ve */-d+i/* ⇔ */-d+ı/* ekiyle yapılmış görülen geçmiş zaman, */-se/* ⇔ */-sa/* ekiyle yapılmış dilek-şart (Osmanlıca’daki mütekabilleriyle aynı çekim ve aynı değeri taşıyan kipler: *gel-//-d+i+//+k* ‘geldik’ ve *gel-//-se+//+ñ* ‘gelsen’, vbg.) kipleridir.

32242. «*i-» fiili yardımıyla partisipler yüklem olarak kullanılabilirler (şimdiki zaman */+diriñ/*, vs., hikâye */+-d+i+m/*, vs., şart */+-se+m/*, vs.), ve Türkmence’nin fiil çekiminin, böylece en mühim kısmını teşkil ederler. Tamamlanmış şimdiki zaman: *gel-//-en+//+dir+s* ‘işte geldik’; sürekli şimdiki zaman: *sen bil-//-yān+//+siñ* ‘bilirsin’; şimdiki zaman: *göl-//-yār+//+siñiz* ‘gülüyorsunuz’; geniş zaman: *öl-//-er+//+ler* ‘ölürler; ölümlüdürler’; gelecek zaman: *ertir gel-//-cek* ‘yarın gelecek’; gereklilik: *evren-//-me+li+//+dir+in* ‘öğrenmeliyim’; “i-” fiilinin */-d+i+//* ekiyle yapılmış hikâyesiyle, */-se+//* ekiyle yapılmış şart birleşik zamanları: *yöri-//-yār+//+d+i* ‘yürüyordu’; *öl-//-er+//+se* ‘ölürse’ vs.. Sadece */-dik/* ekiyle yapılmış geçmiş zaman partisibi bu şekilde çekilmez (bu partisip bazan değiştirilmeksizin yüklem olarak kullanılır: *ol zātlar gör-ül-//-me-dik* ‘bunlar asla görülmedi’). Bu çekimlerde, */-dir/* eki, */-r/* (*/-er/* ⇔ */-ar/* ve */-*

yār/ ⇔ **/-yār/**) eklerinden sonra ne 2. teklik ve çokluk şahıslarla ne de diğer şahıslarla kullanılır. Olumsuz geniş zaman şöyle çekilir: t.1.ş. **/-me-ø+//+n/** vy **/-me-r+//+in/**, 2.ş. **/-me-r+//+siñ/**, 3.ş. **/-me-z/**; ç.1.ş. **/-me-r+//+(i)s/**, 2.ş. **/-me-r+//+siñiz/**, 3.ş. **/-me-z+//+(ler)/**.

krş. ayrıca **3222**.

32243. **/+ø-miş/** (**Osm. /+i-miş/**) ekiyle yapılmış rivayet kipi yazı dilinde seyrek olarak görülüp Osmanlıca'dan geçmiş olmalıdır. Bu ek halk ağzında yaygın olarak kullanılmayıp Çagatayca (**Özbekçe**)'dan geldiği anlaşılan, *är-* fiilinden neşet eden diğer bir kiple, eski **/-ken/** ekiyle fiilden yapılmış bir isimle karşılanmaktadır: *eken* (< *är-kän = Osm. *i-ken*), ağızlarda, *i-ken*. Bu *e-ken* (gerek deşimeksizin, gerek çokluk olarak *e-ken+ler*, gerek **/+i/** ekiyle kuvvetlendirilmiş olarak *e-ken+i*, krş. Eski Osm. **/-ü+b+en/** yanında **/-ü+b+en+i/** gerundiumu, gerek ağızlarda *e-ken+i* şekline iyelik ekleri getirilerek vy çokluk 1. şahısta, **/-d+i+//+k/** görülen geçmiş zaman ekine benzetmeyle **/+i+k/** eki getirilerek: *e-ken+i+m*, *e-ken+i+ñ*, *e-ken+i+k*, *e-ken+i+ñ+iz*; bu uzun *i*'lerin aslı olup olmadıkları **şüphelidir**) kelimesinin, Osmanlıca'daki *i-miş* kelimesiyle (buna bk.), ekseriyetle daha az şüpheli bir durum ifade edecek şekilde ince bir anlam ayrımıyla aynı anlamda kullanılması (bu şekiller bilhassa, doğru olduğuna inanılan bir tahminin vy muhakemenin neticesini ifade ederler) dikkati çeker: *dur-an e-ken+ler* 'kalmış olmalılar'; *doğtar gel-//-cek e-ken+(i)* 'doktor muhakkak gelecek'; **/-cek/** ekiyle yapılmış gelecek zamanda, iktidarî vy gerçeksizlik anlamı taşır: *bol-//-ma-caq e-ken* 'olmayacaktı' (bir var sayımın neticesi olarak); ... *dāl e-ken+i*, soru vurgusuyla, '... değil mi?' anlamına gelir: *āyıp dāl e-ken+i?* 'ayıp değil mi?'; *e-ken+i*'deki **+i**'nin ünlem hususiyeti çekimli şekillerde görülür: *sen yağşılıq edilenini bilmeyān e-ken+i+ñ!* (**azarlama olarak**) sen iyilik bilmezsin!'. Böylece (**aşagıda görülen**) **/-kā/** ⇔ **/-qā/** ekiyle yapılmış, belki de bunun kontraksiyon neticesi kaynaşmış bir şekil olan (**daha edebî**) çekimde görülen (**belli belirsiz bir şüphe ifadesi taşıyan**) bir ünlem kipi çekimi teşkil edilir.

/-kā/ ⇔ **/-qā/** eki, bir yandan, Osmanlıca'nın hal gerundiumu ('... -dığı zaman', '... -dığı vakit', '... +ø-ken', '... i-ken') *i-ken* değerinde kullanılırken, diğer yandan, Osmanlıca'da cümle sonundaki *ki*'nin fonksiyonuna benzer ünlem değeriyle yüklem olarak kullanılıp

her iki halde de, bazan değişmez bir şekilde, ekseriyetle de çekimli olabilir (t.1.ş. /-kã+m/, 2.ş. /-kã+ñ/, 3.ş. /-kã/, ç.1.ş. /-kã+k/, 2.ş. /-kã+ñ+iz/, 3.ş. /-kã+(ler)/, ve aynı şekilde kalın sıradan kelimelerde ...ã...’lı şekilleri görülür): (Gerundium:) *biz gezyâr+//+ø-kã+k* ‘biz gezinirken’, *õziñ bilip dūr+//+ø-qã+ñ* ‘kendin bildigin halde’; (Ekseriyetle soru vurgusuyla ünlem olarak:) *ne neñ bolar+//+ø-qã?* = Osm. *ne olur ki?* ‘ne olur ki?’, *kimden habar alar+//+ø-qã+m?* = Osm. *kimden haber al-//+ø-qã+m?* ‘kimden öğreniyim ki?’. Bu eklerle *e-ken* arasındaki akrabalık *e-ken*’in bu kullanılışlarında /-kã/ (ve Osmanlıca’daki *i-ken*) ile aynı anlama gelmesinde görülür: *kesel e-ken*, *õzi şehere gelsin!* ‘madem ki hasta, şehire gelsin!’; bu ek tarafından tutulmuş (değişmez) /-kãñ/ ⇔ /-qãñ/ şekillerinde, belki de *e-ken* ve /-kã/’nin biri birine bulaşması söz konusudur.

krş. ayrıca 3223. (yüklem olarak kullanılan /-p/ ekiyle yapılmış gerundium).

33. Türkmençe’nin sentaksi, bütünüyle Osmanlıca’nın sentaksine oldukça yakındır. Bu sentaks, birleşik ve sıralı cümleleri daha az bir ölçüde geliştirmiştir. Türkmençe’nin, Osmanlıca’ya göre en dikkati çeken hususiyeti, Türkmençe’deki bütün partisiplerle cümlemsiler teşkil etmenin mümkün olması hadisesidir: *gel-//+ø-en+i bãri* ‘geldiğinden beri’; *ĩşe başlamazından õñ* ‘işe başlamadan önce’; *nãmã gülyãnimi aydayın* ‘neye güldüğümü söyleyeyim’; vbg.. « i- » fiilinden /-dik/ (= Eski Osm. *idük*) ekiyle yapılmış isim sıklık ve serbestlik ifadeleriyle kullanılır: isimlerden, sıfatlardan, zarflardan, partisiplerden vy gerundiumlardan sonra gelen kaynaşık /-dik/ ⇔ /-dık/ eki Osmanlıca’nın tanımadığı bir şekil çeşitliliği arzeder: *biziñ pãrtiyãmız bağlanışılıqlıdığından* ‘partimiz birleşik olduğundan’; *çãğası qıyınlıq bilen bolyãndığını bilyãñ ayãllar* ‘çocukların zorlukla dünyaya geldiğini bilen kadınlar’ (= ‘kadınlar genellikle güç doğum yaparlar’); vbg.. Nihayet şunu da belirtelim ki, Osmanlıca’nın aksine, epitet (pro-participe) olarak kullanılan isim-fiil şahıs eklerini almaz. Ancak bu ekler isim-fiilin (pro-participe) belirttiği isme getirilir: *Qara Mergen bir yağsı göryãñ adamım* ‘Kara Mergen takdir ettiğim bir kimsedir’ (Osm. *iyi gördüğüm adam*); *bu çãğa bolan vağtında* ‘bu çocuğun doğduğu sıralarda’ (Osm. *bu çocuğun doğduğu vakit*) – isim-fiilin mantikî öznesinde genitif ekinin bulunmaması dikkati çekmektedir: Osmanlıca’da *çocuğ+//+uñ* kuruluşuna mukabil *çãğa+//+ø.* –

Soru cümlesi: soru edatı /mi/ ⇔ /mı/ Osmanlıca'da olduğu gibi kullanılır. Ancak, kip ekiyle şahıs eki arasına girmek mecburiyetinde değildir: *gel-//-yār+mi+//+siñ?* vy *gel-//-yār+//+siñ+mi?* = Osm. *gel-//-iyor+//+mu+sun?* ‘geliyor musun?’. /mi/ ⇔ /mı/ soru ekinde sonra (hayret bildiren soru cümlelerinde) /+kã/ ⇔ /+qã/ ünlem edatının çok kullanıldığını da belirtelim: *bolarmıqã?* ‘olur mu ya?’

4. Texte Turkmène

(Extraits d'un conte, d'après *Türkmen Medeniyeti*, 3, p. 28; Aşqabad 1930).
(Shâh-Abbâs veut épouser la fille d'un bûcheron:)

Qızı çağırıp sörânlarında, qız: „Pâtisânızın nâme hüneri bär? men hünerli âdama barçaq“ didi. Onda âqsqaqallar: „Dünyâde pâtişâlıqdan ulı hüner bolar-mi? pâtişâ hünerlilerin ata-enesidir“ didi. Qız: „Maña hünerli âdamların atası gerek däl, hünerlilerin özi gerek: zamânânın özgerisi bilen, bu gün pâtişâ bolan âdam, ertir tağtından sürülip gedây bolmağı mümkün“ didi; „bu sözi pâtişâñıza barıp aydın, maña hünerni görkezün, ondan soñ men barayın!“ didi.

Âqsqaqallar qaydıp gelip, bolan işleri pâtişâ aytdılar. Pâtisânın bolsa bu aydılan sözlere qahari gelip, qızı öldürmekden ötiri âdamı iberdi. Qızı alıp geldiler. Pâtisâ qızını öldürmekçi bolanda, pâtişâ qıza döziş, bilmän ögki qaharından aşâq düşüp bir zât diyip, bilmän pâtişânın özi yanıp pişip, nâme diyerin bilmedi. ...

(Un précepteur dit au Shâh que la jeune fille a raison, car:) *Hünersiz kişi ölime yaqın. ...*

Ertesi, pâtişâ tağtında otıran çağında, bir âdam bir yipek hâli getirip berdi. Bu hâlini görenden soñ, pâtişâ hâliciliğ hünerni evrenmek uğrında özi bir âdamı tapmalı boldi. ... Teğrimi bäs gün içinde hâli doqamağ işini evrendi.

Mundan soñ, şu, hâlâ gerek zâlları tayârlap, öz qolı bilen bir hâli doqap, ödincinîñ qızına âqsqaqallardan berip iberdi. Âqsqaqallar bolsa, qızın yanına barıp, pâtişânın öz qolı bilen doqan hâlisini görkezdi. Mundan soñ, qız gelen âqsqaqallara qarap: „Ine indî, meniñ istän âdamım bolıp-dir! barıp aydın toyın edibersin!“ didi. Âqsqaqallar bolsa, bu sözi özlere bir süslük görüp, qatı râzi bolıp, izlerine qaytdılar, barıp pâtişâ aytdılar.

Pâtisâ bolsa, qatı beğenli süratda bir ulı toy edip, ödincinîñ qızı Hürşit Bânünî yanına aldı-da, mundan soñ Hürşit Bânü Şâh Abbâsdan, Şâh Abbâs Hürşit Bânüdan köp râzi boldılar.

4. Türkmençe Metin

(“*Türkmen Medeniyeti*, 3, 28. s.; Aşqabad 1930” künyeli eserdeki bir hikâyeden seçmeler).

(Şâh Abbâs bir oduncunun kızıyla evlenmek istemektedir.)

<i>Qızı çağırıp sörânlarında, qız: “Pâtisânızın nâme hüneri bär? men hünerli âdama barçaq” didi. Onda âqsqaqallar: “Dünyâde pâtişâlıqdan ulı hüner bolar-</i>	Kızı çağırıp sorduklarında, kız: “Padişahınızın ne gibi bir hüneri var? Ben hünerli adama varacağım.” dedi. O vakit
---	---

<p><i>mı? pātışā hünerrilileriñ ata-enesidir” dīdi. Qız: “Maña hünerrli ādamlarıñ atası gerek dāl, hünerrlileriñ ōzi gerek: zamānānıñ ōzgerişi bilen, bu gün pātışā bolan ādam, ertir tağtından sürilip gedāy bolmağı mümkün” dīdi; “bu sözi pātışāñıza barıp aydıñ, maña hünerni görkeziñ, ondan soñ men barayın!” dīdi.</i></p>	<p>İhtiyarlar: “Dünyada padişahlıktan yüce hünerr olur mu? Padişah hünerrlilerin babası-anasıdır” dedi. Kız: “Bana hünerrli adamların babası gerek degil, hünerrlilerin kendisi gerek: talihin dönmesiyle, bugün padişah olan adamın yarın tahtından sürülüp fakir olması mümkündür.” dedi; “bu sözü padişahınıza gidip söyleyin, bana hünerrini gösterrsin, ondan sonra ben ona varayım!” dedi.</p>
<p><i>Āşsaqallar qaydıp gelip, bolan işleri pātışā aytdılar. Pātışānıñ bolsa bu aydılan sözlere qaharı gelip, qızı öldirmekden ötiri adamı İberdi. Qızı alıp geldiler. Pātışā qızını öldirmekçi bolanda, pātışā qıza dözip, bilmān ōñki qaharından aşāq düşip bir zāt diyip, bilmān pātışānıñ ōzi yanıp pişip, nāme diyerrin bilmedi. ...</i></p>	<p>İhtiyarlar geri dönüp gelip olup biteni padişaha söylediler. Padişahın ise bu söylenen sözlere asabı bozulup, kızı öldürtmek için adam gönderdi. Kızı alıp geldiler. Padişah kızı öldüreceği sırada, kıza acıyıp, bilmem, önceki kızgınlığı yatışıp, bir şey deyip, bilmem padişahın gönlü tutuşup, ne diyeceğini bilmedi. ...</p>
<p>(Lalalardan biri şaha kızın haklı olduğunu söyledi. Zira:) <i>Hünerrsiz kişi ōlime yaqın. ...</i></p>	<p>(Lalalardan biri şaha kızın haklı olduğunu söyledi. Zira:) <i>Hünerrsiz kimse ōlüme yakındır. ...</i></p>
<p><i>Ertesi, pātışā tağtında otıran çāğında, bir ādam bir yipek hālī getirip berdi. Bu hālīnı görenden soñ, pātışā hālīçılıq hünerni evrenmek uğrında ōzi bir ādamı tapmalı boldı. ... Yegrimi bāş gün içinde hālī doqamaq işini evrendi.</i></p>	<p>Ertesi gün, padişah tahtında oturduğu sırada, bir adam bir ipek halı getirip verdi. Bu halıyı gördükten sonra, padişah halıcılık hünerrini öğrenmek uğrunda kendisi bir adam bulacak oldu. ... Yirmi beş gün içinde halı dokuma işini öğrendi.</p>
<p><i>Mundan soñ, şu, hālā gerek zātları tayārlāp, ōz qolı bilen bir hālī doqāp, ōdınçınıñ qızına āşsaqallardan berip İberdi. Āşsaqallar bolsa, qızınıñ yanına barıp, pātışānıñ ōz qolı bilen doqān hālīsını görkezdi.</i></p>	<p>Bundan sonra, bu, halıya gereken şeyleri hazırlayıp, kendi eliyle bir halı dokuyup, oduncunun kızına ihtiyarlara verip gönderdi. İhtiyarlar ise, kızın yanına varıp, padişahın kendi eliyle dokudduğu halısını</p>

<p>Mundan soň, qız gelen āqsakallara qarāp: “İne indi, meniň istān ādamım bolıp-dır! barıp aydñ toyın edibersin!” dīdi. Āqsaqallar bolsa, bu sözi özlerine bir şätliq görüp, qatı rāzı bolıp, izlarına gaytdılar, barıp pātışā aytdılar.</p>	<p>gösterdi. Bundan sonra, kız gelen ihtiyarlara dönüp: « İşte, şimdi, benim istedigim adam olmuştur! Varıp söyleyin düğün yapıversin! » dedi. İhtiyarlar ise, bu sözden mesrur olup çok memnun olarak izlerine geri döndüler. Varıp padişaha söylediler.</p>
<p>Pātışā bolsa, qatı begençli sūratda bir ulı toy edip, ödünçiniñ qızı Hürşit Bānūnı yānına aldı-da, mundan soň Hürşit Bānū Şāh Abbāsdan, Şāh Abbās Hürşit Bānūdan köp rāzı bolışdılar.</p>	<p>Padişah ise, büyük bir memnuniyetle bir büyük düğün yapıp, oduncunun kızı Hurşit Banu'yu aldı da, bundan sonra Hurşit Banu Şah Abbas'la, Şah Abbas da Hurşit Banu ile çok mutlu oldular.</p>

Not: **āqsaqallar** = aksakallılar, ihtiyarlar.
hünerni = hünerni.
toyın ed- = (konuşma dilinde) düğün yap-; **toyını ed-**
= düğününü yap-.

=====

(Türkmençe Metinler, Erzurum, 1988, 55-72 ss.)